

М. П. Сподарець

**"Я визначив собі шлях –
шлях українського письменника..."
(Перипетії творчості і біографії І. Багряного)**

Івана Багряного без перебільшення можна назвати однією з ключових постатей в українському літературному процесі середини ХХ століття. Це надзвичайно виразно починаємо розуміти, відзначаючи сторічний ювілей письменника.

Завдяки зусиллям національної спілки письменників України, Фонду культури Україні і представництву Фундації імені Івана Багряного видатний український письменник і громадсько-політичний діяч був включений до Календаря пам'ятних дат ЮНЕСКО на 2006 рік. У цьому Календарі пам'ятних дат, до святкування яких приєднується ЮНЕСКО, ім'я Івана Багряного перебуває в одному ряду з іншими ювілярами: Іваном Франком, Генріхом Гайне, Бертольдом Брехтом, Вольфгангом Амадеєм Моцартом, Зигмундом Фройдом, Полем Сезаном, Карлом Гольдоні, Лукіно Вісконті, Єжі -Ґедройцем та ін. [23:7]

Адекватна оцінка творчості І. Багряного є концептуально важливою для розуміння багатьох проблем сучасного українського літературознавства, зважаючи на те, що й сьогодні навколо постаті письменника та його творчого доробку поміж науковцями точаться суперечки. Це передусім викликано як постаттю митця, так і непересічністю його творів, де поєднується глибока думка та цікавий сюжет, документальна

правдивість та філософічність. Багато кого вводить в оману мистецька легкість письма І. Багряного, – за власними спостереженнями серед учнів одинадцятого класу, з-поміж програмних творів української літератури роман “Тигролови” називають найцікавішим ледь не найчастіше, – та позірна простота, що є неодмінною рисою справжньої письменницької обдарованості, за якою не кожен може побачити серйозність авторської думки.

В еміграції письменник перебував у центрі полеміки, що стосувалася передусім шляхів розвитку українського політичного руху та спадщини М. Хвильового. Нині, коли справдилися прогнози І. Багряного-політика щодо майбутнього незалежної України, його твори опинилися в центрі дискусій про своєрідність українського модернізму. Ледь не загальним місцем робіт останніх років стали кпини та іронія з приводу літературно-естетичної концепції І. Багряного часів МУРу, висловлені ним у статті “Думки про літературу” [Див. 7:24–25; 17:264]. Але одна річ – теоретичні декларації, а інша – художні твори. Бо саме вони дали підставу Ю. Шереху свого часу зарахувати І. Багряного до когорти “європеїстів”, тих, хто в сьогоденній уяві презентує інтелектуальну складову української літератури: “Мене цікавить, з яких джерел він черпає стиль своїх творів (не теми й сюжети): образи, жанр, композицію, зовнішній і внутрішній ритм. І коли я підходжу так, я кажу: Косач, і Багрянний, і Домонтович, і Костецький – ось імена, якими можна назвати головні розгалуження нашого сьогоденішнього європейства” [20:173].

Пізніше, у спогадах Ю. Шевельова можна виразно простежити тенденцію віднести І. Багряного до “неонародницької” течії в літературі, не вдаючися до аналізу літературних творів (власну статтю про роман “Тигролови” 1944 року він так ніколи і не перевидав). Видатний науковець так схарактеризував своєрідність письменника: “Проблема творчості Івана Павловича Багряного далеко простіша. Вона цілком укладається в формулу – великий стихійний талант при мінімумі культурності” [21:177]. І далі, на підтвердження своєї форму-

ли він наводить “кричущі ляпсуси” в романі “Сад Гетсиманський”. Але ж І. Багрянний був не науковцем, а митцем. Загальновідомо, що талановитість мінімальним чином є проблемою смаку чи освіти. Менш за все талант має бути “культурним”. Ідею художньої культури – на противагу науковій – першими висловили німецькі романтики. У них же наведено апологію генія, геніальної творчості як правдивої моделі буття. Навіть І. Кант розмежовував науку і генія саме тому, що науці можна навчити будь-кого.

Доволі важко заперечити геніальність людини, мотивуючи це лише відсутністю систематичної освіти або зовнішнім виглядом. Саме такими рисами Ю. Шерех змальовує портрет письменника, що має засвідчити “народницьке” селянське походження, тобто його “антимодернізм”: “Якби Багрянний жив в умовах дореволюційного спокійного села, він, либонь, був би першим парубком села, і дівчата мліли б від його погляду й постави, а надто його кремезних обіймів”[21:179]. Але правда полягає в тому, що І. Багрянний за походженням не був селянином, бо народився в Охтирці, яка і на той час була найбільшим повітовим містом Харківської губернії, з якого походили Б. Антоненко-Давидович та відомий російський письменник-модерніст М. Арцибашев. Також суперечливими є емоційні характеристики Ю. Шевельовим творчості письменника. З одного боку, – “Саме письмо Багряного було розгонисте, широке, недбале. <...> з його настановою на літературу масову, політичну, голосно-ораторську, розхристану...” [19:313]. А з іншого, організатор і провідний ідеолог МУРу згадує про виняткову дисциплінованість письменника: “Він усвідомлював різномасність МУРу, естети типу Державина були для нього просто слизняками. Але декларацію МУРу він підписав, корисність МУРу він визнавав, і він був організації вірний, ніколи не роблячи демонстрації виходу й повернення а la Осьмачка або Косач”[21:179]. Подібні невідповідності характеристик письменника між розхристаністю та дисциплінованістю принаймні змушують замислитися.

Також цікавими і повчальними є суперечливі оцінки творчого доробку І. Багряного такими літературознавцями, як В. Агеєва [1], І. Качуровський [8] та І. Кошелівець [11], М. Балаклицький [6], Н. Колошук [9] та ін. Окремі з них просто відмовляють йому в праві належати до художньої літератури, а інші безумовно включають твори письменника до “всеевропейського модерністського напрямку – експресіонізму” [9:114]. Тому й залишається актуальною необхідність серйозного наукового обговорення цієї теми. Але об’єктивний аналіз своєрідності творів І. Багряного просто неможливий без усебічного дослідження його біографії.

Факти життя І. Багряного, на перший погляд, легко співвідносяться з пригодницьким сюжетом, ніби мимоволі наштовхуючи на прочитання його біографії в контексті творчого доробку. Дійсно, причетність до легендарного письменницького середовища 1920-х рр., два арешти, перебування в ув’язненні та засланні і пов’язаний з цим ореол страдника, еміграція та контрверсійна позиція в тамтешньому політичному оточенні – усе це дає підстави для подібного прочитання. Така рецепція властива колективній свідомості, що тяжіє до спрощення, своєрідної “фольклоризації”. Натомість скрупкульозний аналітичний підхід до біографії письменника вимагує картину далеко не таку одновимірну.

Розгляд біографії письменника та її проєкції на художній текст неодмінно спонукає осмислювати дану проблему не так в методологічній площині, а переважно в морально-етичній. За слушним визначенням Г. Сивоконя, “відповідності між позитивним героєм та його літературним батьком, як правило, <...> шукати не варт, точніше – не коректно” [18:138]. Проте в науковій біографії саме такий підхід дає цікаві результати, бо у випадку з І. Багряним простежується така тенденція, коли дослідники творчості письменника починають “нехтувати безсумнівними літературно-художніми критеріями, коли йдеться про автора з біографією цілком «чистою»” [18:141], що призводить до вкладання творчості митця до стандартного набору схем та літературних кліше.

Проте взаємодія біографії автора та літературного героя є не такою вже однозначною та прямолінійною. Відмінність “позабіографічного життя письменника від біографічного, – на думку Ю. Лотмана, – полягає в тому, що друге пропускає випадковість реальних подій крізь культурні коди епохи <...>. При цьому культурні коди не тільки відбирають релевантні факти з усієї маси життєвих вчинків, але й є програмою майбутньої поведінки, активно наближаючи її до ідеальної норми” [13:371]. Тому своєрідність власної позиції як письменника І. Багрянний вбачав у тому, що, змальовуючи долю України та її народу в ХХ ст. на шляху до здобуття державності, він одночасно змальовував себе самого, власне місце в цій боротьбі. Творець художнього присуду злочинному механізмові радянської влади, він одночасно був і художнім біографом політичного лідера та письменника І. Багряного. Цю особливість у змалюванні письменником головного персонажа помітив Г. Грабович, іронізуючи з приводу художньої концепції драматичної повісті “Морітурі”: “Не можна допустити, щоб власний досвід енкаведістських тюрем говорив сам за себе, як одна краплина в морі страждання, як щось своєрідне й разом типове. Ні, героя тут треба зробити красномовним речником усьому народу (й нащадком самого Хвильового)...” [7:42]. Дійсно, І. Багрянний вибудовує біографію свого героя, виходячи з розуміння літературної творчості як одного з найважливіших чинників боротьби за українську державність: “Тон і зміст літератури нашої мусить визначатися тими завданнями, які перед нею ставлять, тією ідеєю, якою та література, а з нею і письменник, пройнятий тією метою до якої змагає нація на даному відтинку своєї історії” [2:35].

Загальноприйнятою є думка, що “романи І. Багряного слід сприймати як цикл, заснований на глибокій внутрішній єдності” [16:337]. Така внутрішня єдність передусім зумовлена спорідненим типом головного героя, однією з типологічних рис якого і є неприхований автобіографізм. Усі романи письменника (за винятком роману у віршах “Скелька”) детально співвідносяться з певним періодом біографії пись-

менника: перебування на засланні на Далекому Сході в 1933–1937 рр. (“Тигролови”); поневіряння по харківських тюрмах у 1938–1940 рр. (“Сад Гетсиманський”); життя після звільнення (“Маруся Богуславка”); доля цивільної людини в пеклі світової війни (лютий-березень 1943 р. “Людина біжить над прірвою”).

Саме 1926–1943 рр. є найменш дослідженим періодом життя І. Багряного. Тому помітною є тенденція до співставлення біографії письменника з долею літературних персонажів. Але тут постають проблеми. По-перше, виникають сумніви щодо приналежності І. Багряного до членів київського літературного угруповання “Ланка-МАРС”, про що сам письменник заявив уже в еміграції. Бо ще 10–11 вересня 1927 р. І. Багрянний взяв активну участь у роботі пленуму ЦК “Плугу”, що відбувся у Харкові в будинку літератури ім. В. Блакитного [12:258]. У третьому тому УЛЕ стверджується, що літературне угруповання МАРС саморозпустилося 1928 р. [14:300]. Оскільки точної дати немає, то, імовірно, це могло статися приблизно в один час із самоліквідацією ВАПЛІТЕ 28 січня 1928 р. або після літературного диспуту в Харкові 18–21 лютого, на якому було офіційно затверджено “перемогу” ВУСППу в Літературній дискусії 1925–1928 рр. Отже, якщо навіть припустити кількамісячне перебування І. Багряного в цій організації напередодні ліквідації, то це не дає підстав говорити про письменника як активного члена МАРС.

По-друге, ідучи за сюжетом роману “Тигролови”, прийнято вважати, що І. Багрянний після першого арешту тікав із заслання, був спійманий і решту терміну відбував у таборах БАМЛАГу. Натомість, на підставі оприлюднених Н. Миронець матеріалів слідчих справ письменника можна зробити висновок, що після першого арешту 1932 р. молодий поет отримав 3 роки заслання, які й відбув на Далекому Сході.

Про втечу і подальше перебування в таборі відомо зі слів самого автора (памфлет “Чому я не хочу вертатись до СРСР?” [4:82]) і спогадів Г. Костюка [10:238]. Н. Миронець зазначає з цього приводу: “На жаль, поки що не вдалося розшукати до-

кументів про перебування І. Багряного в таборі” [15:58]. Найавторитетніший дослідник біографії письменника О. Шугай також виправдовується, що не знайшов документального підтвердження цього “загальновідомого” факту: “Відтворити докладно тодішнє життя, на жаль, немає змоги” [22:402]. Навіть Н. Миронець дивує, що письменникові “вдалося” приховати такі факти під час другого ув’язнення: “З цього ж таки протоколу видно, що Багрянний приховав від слідства втечу із заслання і перебування у таборі. На запитання анкети, чи був раніше репресований, відповів, що в 1932 р. постановою колегії ОДПУ був висланий на 3 роки за контрреволюційну діяльність поза межі України, строк відбув” [15:59].

Дійсно, перебуваючи в таборі, неможливо повернутися звідти на батьківщину з дружиною та маленьким сином, але це цілком реально, якщо людина, відбуваючи заслання, перебуває на поселенні. Додатковим свідченням того, що І. Багрянний міг вільно пересуватися в межах Зеленого Клину, а значить не перебував у таборі, слугують дати і місце написання циклу “Аргонавти” (*Владивосток, 1936*) [3:125] та поезій “Матері” (*Владивосток, 1933*) [3:153] і “Рідна мова” (*Хабаровськ, 1937*) [3:155]. Не все з’ясовано з особливістю участі письменника в УПА й УГВР – бо чим тоді можна пояснити його жорстку критику політичних позицій ОУН в еміграції?

Розуміння життя і творчості І. Багряного як боротьби з ідеологією та практикою комунізму, властиве більшості дослідників його творчості, не є стовідсотково коректним, бо, на нашу думку, проблематику творів письменника, слід розглядати саме з позицій відмінності ідеології українського “націонал-комунізму” та практики російського більшовизму. І. Багрянний у замітці “Лист до спантеличеного сучасника” писав: “Аглая Хвильового – це ж ми. Це ми, ота молодь протестуюча, ідейно високопробна революційна Україна. Ми, цебто – Хвильові, Куліші й інші, безліч нас тут, на еміграції... Це ми – ота нова Україна, що виросла з тієї дійсности, або, як ви кажете, з більшовизму, як його революційне заперечення” [4:114].

Рання поетична та прозова творчість І. Багряного засвідчує доволі лояльне ставлення до радянської влади, поєднане з критикою окремих недоліків, переважно в царині розв'язання національного питання. Саме такий погляд крізь призму ідеології УРДП може пояснити звеличувальні епітети І. Багряного на адресу жовтневої революції, яка призвела до встановлення радянської влади в Харкові та Україні: *“А були ж перші роки по великій революції, роки злету, коли це місто кипіло й гуло, а ця площа привокзальна мерехтіла новизною, слітила блиском машин, реклам, транспарантів, глушила сміхом і веселим гомоном молодості – коли весна бурхала через місто повинню... То був час великих надій, час початку бурхливого ренесансу воскреслої після трьохсотлітнього сну нації, час могутнього старту й романтики боротьби, час невисловлених до краю сподівань, палких мрій, вже от-от недалеких до здійснення великих намірів”* [5:50]. Цим же можна пояснити ледь приховане захоплення письменника в повісті “Огненне коло” непереможною силою т.зв. “підрадянських” українців у складі Червоної армії, озброєних найпотужнішою вітчизняною технікою, які вщент розгромили українців дивізії “Галичина”, що їх легкоозброєними кинули на неминучу загибель “вишивані дядьки” з “Просвіти”.

Отже, творчість І. Багряного станом на річницю його столітнього ювілею залишає багато нерозв'язаних питань і проблем. Незважаючи на значний корпус праць, ця багатогранна і непересічна постать української духовного життя середини ХХ століття ще чекає на свого вдумливого дослідника. Таким чином, потребують аналізу політичні погляди засновника та багаторічного керівника УРДП як в контексті тогочасної й сьогоденної української політологічної, соціальної та філософської думки, так і з перспективи розвитку світової політичної культури ХХ ст.

Майже недослідженими залишаються поезія та драматургія І. Багряного. Романи письменника були розглянуті переважно лише на рівні окреслення проблематики та ідейного змісту, тобто констатації того, що автор виніс на перший

план, і то, здебільшого, в контексті політичних пріоритетів доби, тобто т. зв. “антиколоніального дискурсу”.

Як уже зазначалося, серйозні розбіжності поміж літературознавцями викликає визначення стильової домінанти творів І. Багряного. Але дана дискусія ведеться лише у вигляді окремих здогадок чи констатацій, не підтверджених ретельним аналізом текстів, що спирався би на широку теоретичну базу. На наш погляд, модернізм і “народництво” в українській літературі не можна сприймати в однобічному аспекті оціночної дихотомії позитивний/негативний. Щоб якось дати раду означеній проблемі, потрібні як ретельний аналіз творчості письменника, його зв’язків із попередниками в контексті взаємодії традицій і новаторства українського літературного процесу, так і саме дослідження цих концептуально важливих теоретичних понять літературознавства та своєрідності їхньої реалізації у вітчизняному письменстві.

Промовистим прикладом глибокого і нетрадиційного підходу до аналізу творчості І. Багряного з-поміж досліджень останніх років є монографія М. Балаклицького “Нова релігійність” Івана Багряного” [6], в якій дослідник, залучивши широкий український та світовий контекст, змусив побачити в письменникові мудрого релігійного мислителя.

Отже, багатогранна і непересічна творчість І. Багряного, безумовно, потребує подальшого дослідження. Тому можна висловити впевненість, що святкування сотої річниці з дня народження письменника надасть новий поштовх багрянознавчим студіям, сприятиме залученню нових науковців для аналізу духовної спадщини цієї непересічної особистості національного письменства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. “Поет після облоги” // Art Line. – 1998. – № 2. – С. 60–61.
2. Багрянний І. Думки про літературу // МУР. Збірник І. – Мюнхен; Карльсфельд, 1946. – С. 25–36.
3. Багрянний І. Золотий бумеранг (Рештки загубленого, конфіскованого та знищеного, 1926–1946) / Предм. Б. Подоляка. – Прометей, 1946. – 175, ХХІХ с.
4. Багрянний І. Під знаком

Скорпіона: З творчої спадщини письменника: Поезія, проза публіцистика / Упоряд. та автор передмови О. Шугай. – К., 1994. **5.** *Багрянний І.* Сад Гетсиманський. – К., 1991. **6.** *Балаклицький М.* “Нова релігійність” Івана Багряного: Монографія. – К., 2005. **7.** *Грабович Г.* У пошуках великої літератури. – К., 1993. **8.** *Качуровський П.* “Свергать авторитеты – не моя задача” // Зеркало недели. – 1998. – № 40, 3 октября. – С. 15. **9.** *Колошу Н.* Іван Багрянний в контексті європейського модернізму // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 5: Міжнародна наукова конференція “Українська література в західноєвропейському контексті” – Ужгород, 2002. – С. 108–114. **10.** *Костюк Г.* Зустрічі і прощання: Спогади. Кн. перша. – Едмонтон, 1987. **11.** *Кошелівець І.* Можна одверто? // Сучасність. – 1997. – № 10. – С. 112–121. **12.** *Літературна хроніка* // Червоний шлях. – 1927. – № 11. – С. 258. **13.** *Лотман Ю.* Літературная биография в историко-литературном контексте // Лотман Ю. Избранные статьи: В 3-х т. – Таллинн, 1992. – Т. 1. – С. 365–376. **14.** *МАРС* // УЛЕ: В 5-ти т. – К., 1995. – Т. 3: К-Н. **15.** *Миронець Н.* Слідчі справи Івана Багряного // Розбудова держави – 1995. – № 1. – С. 51–50. **16.** *Михайлин І.* Боротьба з тоталітаризмом в українській літературі 1940-х років і романи І. Багряного // Тоталітаризм и антитоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20–80-е годы XX века). – Харьков, 1995. – Т. 2. – С. 332–337. **17.** *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1997. **18.** *Сивокінь Г.* Біографізм у методі сучасного літературознавства // Сучасність. – 1994. – № 1. – С. 137–141. **19.** *Шерех Ю.* МУР і я в МУРі. Сторінки зі спогадів. Матеріали до історії української еміграційної літератури // Шерех Ю. Пороги і заборіжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. – Харків, 1998. – Т. 3. – С. 296–323. **20.** *Шерех Ю.* Стилі сучасної української літератури на еміграції // Шерех Ю. Пороги і заборіжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. – Харків, 1998. – Т. 1. – С. 161–195. **21.** *Шевельов (Шерех) Ю.* Я – мене – мені... (і довкруги). Т. 2. В Європі. – Харків-Нью-Йорк, 2001. **22.** *Шугай О.* Іван Багрянний, або Через терени Гетсиманського саду: Роман-дослідження. – К., 1996. **23.** *Шугай О.* Іван Багрянний: “Ходи тільки по лінії найбільшого опору – і ти пізнаєш світ” (Напередодні 100-річчя від дня народження) // Літературна Україна. – 2006. – 2 лютого. – С. 7.

SUMMARY

Problematic and outstanding questions, connected with I. Bagryany's creativity and biography, in the context of the author's ideology and Ukrainian literary process in XX century, are consider in this article.